

Робота над поняттями "художній образ", "метафора" на уроках літературного читання

Тетяна Петровська,
здобувач лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України

У статті висвітлено роботу над художнім образом на уроках літературного читання для повноцінного сприйняття художнього твору. Розкрито методичний алгоритм осмислення дітьми метафор.

Ключові слова: художній образ, художній твір, сприйняття, метафора.

Літературний розвиток дитини пов'язаний насамперед із формуванням здатності до повноцінного сприйняття художнього твору. Ця здатність, у свою чергу, складається з уміння сприймати зображувально-виражальні засоби мови і відтворювати в своїй уяві образи, адекватні авторському тексту, вміння бачити авторську позицію і розуміти ідею твору. Формування перелічених умінь можливе лише в тому випадку, якщо на уроках учні не тільки читають, а й аналізують текст. Саме тому в структурі сучасного уроку літературного читання важливе місце займає аналіз твору.

Метою аналізу є осягнення дітьми ідеї конкретного тексту, з одного боку, і формування у них знань і вмінь, необхідних для розуміння будь-якого художнього образу, — з іншого. Відтак "об'єктом уваги читача стає слово, що осмислюється ним як засіб створення словесно-художнього образу, за допомогою якого автор виражає свої почуття, ідеї, ставлення до світу" [2, 2]. Незалежно від досліджуваного літературного матеріалу питання про розкриття художнього образу (його змістового наповнення, настрою, внутрішнього ритму, контексту) є головним на уроці читання в післябукварний період. Через художній образ письменник висловлює свою ідею, точку зору, позицію, виявляє свій погляд на світ. Через сприйняття цього образу дитина відкриває для себе його сенс, обмірковує авторську точку зору, зіставляє її зі своїм чуттєвим досвідом і набуває асоціативного досвіду, який, у свою чергу, розвиває образне і аналітичне мислення.

Дитяче сприйняття художнього тексту надзвичайно продуктивне. Адже діти самі мислять образами, а це найдавніший спосіб сприйняття світу. Це світосприйняття можна порівняти з художньою фантазією. У зв'язку з цим на уроці читання потрібно надати можливість здійснитися дитячому сприйняттю, максимально розкріпачити його. Чим вільніше буде міркування з приводу художнього образу, тим глибшим, повнішим стане ставлення дитини до нього. При цьому необхідно пам'ятати, що свобода інтерпретації образу обмежена авторським задумом.

Головне завдання уроку — наблизитися до розкриття задуму письменника чи поета. Тому в читацьких роздумах не слід віддалятися від тексту художнього твору, його внутрішньої логіки. Усі дитячі припущення, незважаючи на їх почуттєвий, емоційний характер, повинні бути перевірені, аргументовані самим текстом. Це обов'язкова умова відкриття художнього образу. В іншому випадку робота на уроці не буде цілеспрямованою.

Цілепокладання, на наш погляд, — основна проблема уроку читання, оскільки воно не настільки конкретне, як на уроках математики, природознавства чи рідної мови. Адже на уроці математики учень, розв'язуючи задачі, одночасно досягає мети і розуміє це. Ре-

зультат роботи швидкий, якісний, а головне, самостійний. Можливо, й на уроці читання варто відкрити дітям мету їхньої роботи? Для цього необхідно сконцентрувати їхній дослідницький інтерес, позначити точку успіху. Можна представити їм художній образ того чи іншого твору як авторську задачу, яку поставив письменник. Розв'язати задачу — значить розгадати таємницю образу, збагнути його зміст. Така робота передбачає вдумливе читання тексту, пошук внутрішньотекстових смислових зв'язків, асоціацій. Чим глибше дослідження художнього образу, тим воно точніше. Ось чому потрібно невідступно йти за авторським словом, при цьому підключати до його сприйняття чуттєвий дитячий досвід. Лише тоді дитина буде відчувати себе співавтором, вдумливим читачем.

Бачити світ художньо, тобто цілісно, в системі всіх його зв'язків, дано не кожному, але пізнавати світ за допомогою мистецтва, в спілкуванні з ним можливо вже з ранніх років. Отже, осмислюючи художній образ, його значення, сутність, діти одночасно осмислюють устрій світу, зв'язок людини з дійсністю, освоюють інший, більш чіткий ритм життя.

Головне завдання читача "полягає в тому, щоб навчитися, сприймаючи художній текст, мислити образами. В цьому проявляється мистецтво читацької співтворчості, відповідне мистецтву письменницької творчості" [5, 62-63]. Говорити з дітьми про художній образ потрібно просто, по зможі уникаючи термінології. Специфіка початкового навчання в його поетапності. Засвоєння матеріалу здійснюється в кілька підходів, тому обсяг відомостей слід розширювати поступово. Спочатку (допускаючи певний ступінь умовності) варто сказати дітям, що можна створити художній образ будь-чого. Правда, це під силу не всім, а лише талановитим людям, якими є, наприклад, письменники і поети. Наприклад, всі ви, діти, бачили хуртовину, заметіль. Що ви відчували при цьому? Пригадайте, яким був ваш настрій? Постарайтеся висловити це.

Відповіді будуть найрізноманітніші. Та головне у цій навчальній ситуації — створення мотивації вдумливого, зацікавленого прочитання віршів Л. Костенко про заметіль — "Баба Віхола" і "Пряля":

— А ось як поетеса Ліна Костенко говорить про заметіль у своєму вірші "Баба Віхола". Прочитайте вірш.

*Баба Віхола, сива Віхола
на метільній мітлі приїхала.
В двері стукала, селом вешталась:
— Люди добрії, дайте решето!
Ой просію ж я біле борошно,
бо в полях іще дуже порожньо.
Сині пальчики — мерзне житечко.
Нема решета, дайте ситечко!
Полям їхала, в землю дихала
баба Віхола, сива Віхола...*

— Чи є різниця між нашими міркуваннями і роздумами поетеси? У чому вона полягає?

Діти, звичайно, зазначають, що у вірші Л. Костенко заметіль оживає, вона дійсно стає схожа з бабою Ягою, яка літає на мітлі. Це — баба Віхола.

Подальша робота над текстом вірша спрямовується на осмислення дитьми метафор "біле борошно", "сині пальчики — мерзне житечко". Допомогаємо другокласникам віднайти приховані порівняння цих художніх образів. (З часом діти зрозуміють, що метафора побудована саме на прихованих порівняннях).

— Перед нами вже не просто заметіль, а її образ, сповнений нового значення. Чи відрізняється погляд поетеси від нашого погляду? В чому відмінність?

Важливо, щоб діти зрозуміли, що поетеса не просто описала заметіль, а створила її образ, і ми тепер дивимося на заметіль її очима, приймаємо її точку зору. Значить, поет перетворює дійсність, відкриває нові значення знайомих для нас предметів і явищ. І ці значення щоразу інші, несподівані, свіжі завдяки новоствореним художнім образам, як, наприклад, образ тієї ж заметілі в іншому вірші Л. Костенко — "Пряля":

*Сидить пряля та й пряде —
сніг іде-іде-іде —
нитка рветься де-не-де, —
а вона пряде й пряде.
Вже напружа хуртовин
на шапки для верховин —
на сувої полотна —
на завіску для вікна —
на хустину й укривало —
мало-мало-мало-мало —
сніг іде-іде-іде —
а вона пряде й пряде...*

Розмова про художній образ може передувати вивченню мови художнього твору. Взагалі, про будь-які літературознавчі терміни на уроці читання краще говорити, відштовхуючись не від теорії, а від самого літературного матеріалу. Постійне звернення до прикладів метафори виробляє алгоритм її сприйняття, в якому головне — не визначення терміна, а відчуття метафоричності мови. Це методика роботи з образним словом накопичувального характеру. Дитина не в змозі раптом зрозуміти, що таке метафора, поетичне порівняння або епітет. Для цього необхідний досвід сприйняття, але не несвідомий, а вдумливий, сформований на вибудовуванні асоціацій. Наприклад, роботу з метафорою у вірші Марійки Підгірянки "Летіли птахи зелені..." можна організувати так:

Читання вірша.

*Летіли птахи зелені,
сіли спочити на клені.
По десять птахів на кожну вітку,
сіли весною,
сидять улітку.
А прийде осінь —
запалить крони,
птахи зелені
стануть червоними.*

— Діти, як ви думаєте, про яких птахів йдеться у вірші?

Після відповідей другокласників звертаємо їхню увагу на те, що ми не відразу відкрили порівняння "листа — птахи". Та це й не дивно, адже воно не поверхневе, не на виду. Поет ніби загадав загадку і запропонував нам її розгадати. Вчитаймося в таємницю цього прихованого порівняння до кінця:

В статье освещена работа над художественным образом на уроках литературного чтения для полноценного восприятия художественного произведения. Раскрыт методический алгоритм осмысления детьми метафор.

Ключевые слова: художественный образ, художественное произведение, восприятие, метафора.

In the article the work of art in the way of literary reading lessons for the full perception of art. Revealed a methodical comprehension ability of children of metaphors.

Keywords: art image, artwork, perception, and metaphor.

*Зірвуться з віток
у мжичці сірій —
поринуть з вітром
в кленовий вирій.*

— Як ви розумієте ці рядки? Що таке "кленовий вирій"? (Діти самостійно шукають відповідь). Дійсно, мова йде про листопад.

— Як вам здається, це красиво?

— А з чим би ви порівняли листопад?

Саме в ході подібних міркувань під час дослідження творення художнього образу накопичується досвід його сприйняття. Грунтуючись на цьому досвіді, під кінець 2 класу під час роботи, наприклад, над віршем В. Лучука "Сіла хмара на коня", вже не потрібно буде робити докладний аналіз метафори. Учні самі скажуть, що вислів "випустила хмара віжки і пішла за обрій пішки" поет придумав, щоб здивувати нас "народженням" дощу. Можна буде лише констатувати, що цей вислів називається метафорою.

*Сіла
хмара
на коня:
хмара
хмару
доганя.
Вітер
збоку
як набіг —
збив коня
відразу
з ніг.
Випустила
хмара
віжки
і пішла
за обрій
пішки.*

Спираючись на набутий дитьми досвід сприйняття, можна буде говорити про значення художнього образу більш глибоко, а значить, і більш точно. Дослідження його мовного, тобто формотворного, начала передуватиме аналізу смислового, змістового рівня. В результаті образ, створений за допомогою слова, буде сприйматися об'ємно, переконливо. Під час роботи над дослідженням образу слід пам'ятати, що слова в художніх поєднаннях, контексті набувають таких відтінків змісту, яких не знайдеш у найкращих тлумачних словниках. Сприйняти цей зміст, усвідомити його — означає відкрити образ, доторкнутися до його природи. Урок, який ставить перед собою подібну мету, пройде динамічно, в пошуку, в прагненні дійти до суті.

Література

1. Васильева М. С., Оморокова М. И., Светловская Н. Н. Актуальные проблемы методики обучения чтению в начальных классах. — М.: Педагогика, 1997.
2. Літературне читання. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 2-4 класи. — http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/02_lit_chit.pdf
3. Лукіна Е.Ф. Деякі особливості сприймання мови художніх творів дитьми старшого дошкільного віку // Дошкільна педагогіка і психологія: Республіканський науково-методичний збірник. — К.: Рад. школа, 1966. — Вип. 2. — С. 60—70.
4. Нечаева Н.В., Занков Л.В. О методической системе начального обучения // Начальная школа. — 1995. — № 11.
5. Светловская Н.Н. Основы науки о читателе. М., 1999.